

УДК 159.923.2:001.51

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ
ТА ІННОВАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РІЗНОВИДИ КЛІМАТУ:
СТРУКТУРНО-ЗМІСТОВИЙ АНАЛІЗ**

**кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник,
Фурман О. Є.**

Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

У статті на основі методологічного аналізу сутнісно виокремлюються три різновиди клімату, що з різною мірою повноти відрефлексовані у теоретичній психології (соціально-психологічний, організаційний, інноваційно-психологічний) та визначаються їхні відмінні психологічні особливості. Детальніше обґрунтовується інноваційно-психологічний клімат, що функціонує в модульно-розвивальному освітньому просторі, та встановлюються його такі засадничі параметри, як вплив, спілкування, полімотивація, Я-концепція. Названий клімат постає як складноструктурований предмет соціально-психологічного пізнання, тобто як багатопараметричне явище сучасної національної освіти і водночас як онтопсихологічний підсумок інших відомих у психології кліматів.

Ключові слова: різновиди клімату в психології, психологічні параметри, модульно-розвивальний освітній простір, учасники освітньої взаємодії, інноваційно-психологічний клімат, Я-концепція.

Фурман О. Е. Социально-психологический, организационный, инновационно-психологический разновидности климата: структурно-содержательный анализ / Тернопольский национальный экономический университет, Украина, Тернополь

В статье на основании методологического анализа сущностно обосновывается три разновидности климата, с разной степенью полноты отраженные в теоретической психологии (социально-психологический, организационный, инновационно-психологический) и определены их отличительные психологические особенности. Детально освещается инновационно-психологический климат, который функционирует в модульно-развивающем образовательном пространстве, и характеризуются его такие основополагающие параметры, как влияние, общение, полимотивация и Я-концепция. Названный климат изучается как сложноструктурированный предмет социально-психологического познания, т.е. как многопараметрическое явление современного национального образования и вместе с тем как онтопсихологический итог других в психологии климатов.

Ключевые слова: разновидности климата в психологии, психологические параметры, модульно-развивающееся образовательное пространство, участники образовательного взаимодействия, инновационно-психологический климат, Я-концепция.

Furman O. Y. Social-psychological, organizational and psychological kinds of climate: structural and content analysis / Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

Based on methodological analysis, in the article essentially distinguishes three kinds of climate, which with varying degrees of completeness informed in theoretical psychology (social-psychological, organizational, innovative-psychological) and determined their different psychological characteristics. In detail it is grounded the innovative-psychological climate that functioning in modular and developmental educational space and setting its basic parameters such as the impact, communication, polymotivation, Self-conception. Named climate appears as difficult-structured object of social-psychological cognition, namely as multiparametrical phenomenon of modern state education and at the same time as onthopsychological conclusion of other famous in psychology climate.

Key words: kinds of climate in psychology, psychological parameters, modular and developmental educational space, participants of educational interaction, innovative-psychological climate, Self-conception.

Вступ. Становлення та формування розвиткових процесів у сучасному суспільстві, гармонізація міжособистісних, міжгрупових відносин у соціумі неможливі без подальшого введення інновацій у загальноосвітні школи чи ВНЗ. При цьому оновлення життєдіяльності студентських та учнівських колективів виправдане за умови, коли розвиває спроможність юного покоління активно впливати на навколишній світ і максимально реалізувати природний потенціал щодо його культурного зростання і соціального становлення. Тоді організація навчально-виховного процесу дає змогу кожному учаснику освітньої взаємодії оволодівати не лише знаннями, уміннями, навичками, а й формує у нього соціальні норми співжиття (взаємодопомогу, громадянську свідомість, відповідальність, міжетнічну повагу та ін.), сприяє привласненню загальнолюдських цінностей (ідеали, вірування, світоглядні програми, прагнення тощо), котрі допомагають розбудовувати гуманне, правове та демократичне суспільство. У цьому контексті нами для детального вивчення закономірно обраний інноваційно-психологічний клімат (ІПК) [2], що є системоутворювальною ланкою відомої в Україні модульно-розвивальної системи освіти [16].

Багато відомих учених (К. К. Платонов, Б. Д. Паригін, А. Н. Лутошкін, В. І. Антонюк, О. І. Зотова, Є. В. Шорохова, В. В. Бойко, А. Г. Ковальов, В. Н. Панфьоров, І. І. Васильєва, В. Ю. Крилов, В. П. Кузнецов, А. Л. Свенцицький, В. П. Казміренко, О. В. Киричук, Л. М. Карамушка, Н. Л. Коломінський та ін.) приділяли увагу вивченню соціально-психологічного (СПК) та організаційного кліматі (ОК). Здебільшого автори визначають перший як суспільно-психологічний феномен, котрий організується через міжособистісні відносини у малій групі; другий характеризують як такий, що відображає структурні й динамічні властивості організаційного середовища, у

якому виникає реалізація соціальної активності людей, котрі поділяють спільні цілі діяльності й об'єднані у великі групи. У групі 7–20 осіб існує соціально-психологічний клімат, а в групі 50-100 і більше людей міжособисті взаємини групуються в 3-5 самостійних підструктури” [5, с. 106, 107]. Між ними виникають свої відносини, котрі досліджує організаційний клімат, що залежить також і від тих процесів, які сформувалися у соціально-психологічному кліматі.

Однак вкажемо й на те, що свого часу ще Л. М. Толстой виділяв такий феномен, як “дух школи”, А. С. Макаренко, аналізуючи колектив, застосовував як обов’язкові такі його параметри – це “стиль” чи “тон”, а Б. Д. Паригін, поряд із поняттям “клімат”, вживає поняття “духовна атмосфера” або “дух колективу”. Водночас учений стверджує, що вони не тотожні. “Атмосфера – це нестійка, постійно змінювальна сторона колективної свідомості, а клімат позначає не ті чи інші ситуативні зміни в настрої людей, а лише його стійкі риси” [14, с. 9, 10]. Крім того, клімат – це “частина соціально-психологічного простору організації, психологічне поле” [11], на якому розгортається праця людини, “плацдарм життєдіяльності особистості” [14].

Формування мети статті та завдань. Метою є обґрунтування структурно-змістових особливостей основних різновидів клімату, що різною мірою повноти відрефлексовані у теоретичній психології, а завдання зводяться до наступного: а) конструктивно проаналізувати різновиди клімату в психологічному пізнанні; б) здійснити порівняльний аналіз структурних та змістових особливостей СПК, ОК та ІПК; в) описати інноваційно-психологічний клімат як центральну ланку модульно-розвивальної освітньої моделі.

Виклад основного матеріалу статті. Термін “клімат” введений давньогрецьким астрономом Гіппархом у II ст. до н.е. Протягом двох тисячоліть “зберігалось уявлення про те, що клімат залежить тільки від розташування (нахилу) Сонця над горизонтом” [15, с. 17]. На початку XIX століття А. Гумбольдт зауважив, що на клімат впливає не лише положення Сонця, а й різні властивості поверхні суші, а також помітно діє океан. Водночас

кліматичні фактори (температура, вітер, радіація, вологість, атмосферний тиск, хмарність тощо) тісно взаємодіють із людиною та суттєво впливають на її поведінку. Відомо, що існує зв'язок між самопочуттям людини та кліматичними факторами підтверджує слушність ідеї “кліматичного детермінізму” [15, с. 289]. Прибічники останнього переконані, що клімат впливає як на фізіологічний, психологічний, соціальний стани особи, так і на її конкретну діяльність (звідси, скажімо, підвищена або понижена працездатність). Відтак проблематика клімату є актуальною не лише в розумінні природничої взаємодії у системі “людина – світ”, а й у психологічному осмисленні міжособистісної та міжгрупової, де наявний соціально-психологічний чи організаційний клімат.

Автор концепції соціально-психологічного клімату Б. Д. Паригін у структурі його проявів виокремлює ставлення до: а) один до одного, б) загальної справи, в) світу (система ціннісних орієнтацій особистості) і г) самого себе (самосвідомість, самоставлення і самопочуття)” [14, с. 12, 13]. Б.Д. Паригін також звертає увагу на те, що важливою характеристикою соціально-психологічного клімату є загальний емоційний настрій колективу. Такої позиції дотримуються і К. К. Платонов, А. Н. Лутошкін, Н. Л. Коломінський та інші дослідники. Р. Х. Шакуров пише, що “психологічна сторона клімату розкривається в емоційних, вольових та інтелектуальних станах і властивостях групи..., хоча й у них можна фіксувати й соціальний бік “ [17, с. 55–69]. “Щодо соціально-психологічної сторони, то вона виявляється в таких його сегментах атмосфери, як єдність, згода, задоволеність, дружба, згуртованість та ін.” [7, с. 95].

Натомість О. С. Анісімов розглядає СПК як таке явище, яке відображає рівень комфортності у спільній діяльності, у груповій взаємодії [1, с. 297]. На думку Н. Л. Коломінського, “усвідомлення особистістю комфортності в групі пов’язане із феноменами соціальної фасилітації та інгібіції як тими несвідомими компонентами, що входять до соціально-психологічного клімату” [7, с. 90].

Отож слід погодитись із В. П. Казміренком, що не слід ототожнювати СПК і ОК, оскільки перший найчастіше відображає безпосередні міжособистісні стосунки, котрі властиві малим групам, а другий, щонайперше, – міжгрупові, хоча й враховує міжсуб'єктні стосунки. Це – вихід на новий методологічний рівень і, згідно з цим підходом, аналізу підлягають не тільки безпосередні, а й опосередковані взаємини. Відтак можна констатувати, що ОК має свою природу і “знаходить відображення у системі трьох основних параметрів: соціально-психологічного простору організації, інформаційного і ділового обмінів, способів і засобів активізації діяльності елементів організації на всіх рівнях” [5, с. 108]. Окремо зауважимо, що під параметрами, вслід за В. П. Казміренком, будемо розуміти “ті комплексні чи одиничні характеристики, які, з одного боку, є властивостями аналізованої реальності, а з другого – можуть використовуватися як змінні її вимірювання” [5, с. 81].

Зрозуміло, що “сприятливий, або здоровий клімат” [6, с. 142] у найзагальнішому розумінні слова супроводжує науково-технічний прогрес суспільства, адже розв'язує питання соціального і психологічного потенціалу людства. Отож, позитивний клімат створює відповідну культуру у взаєминах, є чинником формування й активності особистості, передумовою стимулювання її творчої і духовної самореалізації. А його важливими ознаками є задоволення від праці, позитивний настрій, взаєморозуміння між людьми, їхня згуртованість, продуктивність, стабільність, міжсуб'єктний і міжгруповий генезис, саморегуляція і самоорганізація, а також творча атмосфера.

Водночас інноваційно-психологічний клімат, що функціонує у модульно-розвивальній системі навчання, котра, як науковий проект інноваційної освіти, реалізує соціально-культурну парадигму суспільного розвитку України; має на меті науково-практичне обґрунтування школи майбутнього – школи культури і духовності; обґрунтовується як єдність міждисциплінарної теорії, вітакультурної методології, соціально-психологічної технології і практики експериментування у закладах освіти; втілює вимоги ідей культури і розвитку, принципів ментальності, духовності, розвитковості і модульності,

закономірностей функціонування дидактичних, навчальних, змістових та інших модулів; спирається на теорію освітньої діяльності, що пояснює дію основних механізмів культурної з'яви людини як суб'єкта, особистості, індивідуальності та універсума шляхом занурення в соціальний досвід [див. детально 3; 13; 16].

Зауважимо, що інноваційно-психологічний клімат, котрий функціонує у цьому навчанні, охоплює зміст соціально-психологічного (завдяки розвивальній взаємодії виникають позитивні емоції, настрої, установки, мотиви, відбувається нормо- і смислотворення, формуються паритетні, розвиткові, міжсуб'єктні, міжособистісні, міжіндивідуальні взаємини) та організаційного кліматів (освітня організація, де виникають міжособові й міжгрупові відносини), а також знаходить відображення у системі таких параметрів (вплив, спілкування, полімотивація, Я-концепція). Під інноваційно-психологічним кліматом розуміємо набір стійких характеристик, які сутнісно визначають модульно-розвивальну систему, впливають на форми активності людей у групі, їхній емоційний і моральний стан та настрої, міжгрупові стосунки. До його структури належать: а) психологічний вплив та його класи; б) освітнє спілкування та його аспекти; в) полімотивація та сфери умов її розгортання, г) позитивно-гармонійна Я-концепція та її компоненти [2].

Унаочнимо вищесказане у вигляді таблиці.

Звідси походить основна ідея нашого дослідження: під час проходження модульно-розвивального циклу зароджуються освітні процеси, які знаходять відображення у співвідношенні таких базових параметрів ІПК: а) соціально-психологічного впливу, що функціонує у контексті вітакультурного простору-часу, б) освітнього спілкування як інформаційного, ділового та інших різновидів обміну і в) полімотивації як способу активізації освітньої діяльності школярів. У психолого-педагогічній єдності вони й спричиняють розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції учнів.

Структурно-змістові особливості різновидів клімату в психології

Структура проявів СПК (за Б.Д. Паригіним) знаходить відображення у ставленні [14, с. 12, 13]	Параметрична структура ОК (за В.П. Казміренком) [5, с. 108]	Параметрична структура ІПК (за О.Є. Фурман) [2, с. 26]
Один до одного	Соціально-психологічний <i>простір</i> організації	Соціально-психологічний <i>вплив</i> у вітакультурному <i>просторі-часі</i>
До світу	Мотивація поведінки і спонукань організаційних досягнень, котра організовується у <i>полімотивації</i>	<i>Полімотивація</i> та сфери-умов її розгортання
До справи	Інформаційно-діловий <i>обмін</i>	Освітнє <i>спілкування</i> та його <i>аспекти</i> (комунікативний, інтерактивний, перцептивний, спонтанно-інтуїтивний) як ін.-формаційний, діловий, смисловчинковий різновиди <i>обміну</i>
До себе (самосвідомість, самоставлення та ін.)	-	Позитивно-гармонійна Я-концепція та її компоненти
Змістово-сутнісні особливості		
Переважно відображає <i>безпосередні</i> стосунки, які властиві малим групам у колективі	Щонайперше характеризує організаційно-опосередковані <i>міжгрупові</i> взаємини, хоча враховує й міжособистісні, котрі наявні в малих групах	Поєднує безпосередні й опосередковані освітньо-вчинкові взаємостосунки учасників взаємодій, котрі зреалізують готовність до <i>інноваційних змін</i> (реформи, модернізації) як у зовнішньому світі життєдіяння, так і у внутрішньому

Отже, зважаючи на основоположну ідею дослідження, можна висловити припущення, що внаслідок позитивного функціонування трьох засадничих параметрів ІПК (впливу, спілкування, полімотивації) розвивається й утверджується у внутрішньому світі кожного учасника взаємодії позитивно-гармонійна Я-концепція, яка охоплює когнітивну складову суб'єкта (Я-образ),

емоційно-оцінковий компонент особистості (Я-ставлення), вчинково-креативну складову індивідуальності (Я-вчинок), спонтанно-духовний компонент універсума (Я-духовне). Причому гармонійною вона артикулюється тому, що внутрішньо (думка про прийнятний Я-образ, самоствавлення через самооцінку) та зовнішньо (освітні вчинкові дії, вибір й намалювання однієї із психодуховних форм пізнання-реалізації себе – віри, істини, любові тощо) цілісно впорядковує взаємодію між компонентами Я-концепції. Адже гармонія (грец. *harmonia* – зв'язок, пропорційність, злагодженість), згідно з поглядами філософів, узгоджує частини в розчленованому цілому.

Відомо, що Р. Бернс поділяє Я-концепцію на позитивну та негативну. Першій притаманні такі ознаки: переконаність в імпонуванні іншим людям, упевненість у здатності до того чи іншого виду діяльності, наявність почуття власної вартісності. Названі сутнісні ознаки позитивної Я-концепції не завжди вказують на те, що людина, яка її має, зреалізовуватиме свій потенціал у практиці повсякдення (або ж останній втілюватиме у життя періодично чи частково). Можна себе позитивно приймати, багато знати та пишатися цим, але нічого не робити та не зреалізовувати ці знання-потенції у житті. Натомість гармонійна Я-концепція розкриває те, що особа не лише цінує, приймає себе і т. ін., а й втілює власні бажання, установки тощо у діяльно-діалогічній взаємодії. Іншими словами, виникає пропорційний взаємозв'язок між внутрішніми інтенціями та реальними діями і таким чином формується цілісне самоуявлення свого сутнісного Я. Тому вводимо поєднання позитивності та гармонійності у розвиткове функціонування концептуального Я, що знімає певні суперечності заданого упередженого теоретизування. Відтак розвиток позитивно-гармонійної Я-концепції учня сприяє зростанню його рівноваги як у внутрішньому, так і у зовнішньому світі, злагодженості та взаємозв'язку між суб'єктною думкою й особистісним самоствавленням, індивідуальнісними діями й духовно-універсумною саморефлексією.

Отже, правомірність функціонування чотирьох параметрів ІПК, де один займає важливе положення, перегукується із принципом кватерності.

Кватерність ... має структуру 3+1, у якій один з елементів займає особливе положення або має порівняно іншу природу... Саме четвертий, доповнюючи тих трьох, робить їх чимось єдиним, символізуючи Універсум” [цит. за 4, с. 36–38]. Відповідно до цього, перших три параметри формують зовнішньо-внутрішній контур психічної регуляції наступників, а останній – являє собою суто внутрішнє ядро їх самоорганізації.

Отож залучення науковців, викладачів і педагогів до ситуаційних організованостей ІПК дає змогу вдосконалювати й оновлювати як теоретичні форми організації науки (наприклад, теорія, концепція, модель), так і практику навчально-виховного процесу. Інновація (англ. *innovation* – новизна, нововведення) за своїм змістом стосується таких перемін, що “супроводжуються змінами у способі діяльності, стилі мислення” [12, с. 1] тощо; “процес впровадження нових технологій, що покликані підвищувати продуктивність тієї чи іншої діяльності (наприклад, трудової, навчальної) та впливати на соціально-психологічні відносини у тих соціальних групах, які здійснюють цей процес і в котрих ці інновації функціонують” [8, с. 145]. Крім того, вона є “важливою властивістю соціальної, економічної, культурної творчості та прогресу” [9, с. 22]. Варто зауважити, що “потреба в науковому забезпеченні процесних змін була усвідомлена у сфері економіки. Зростаюча конкуренція між фірмами вимагала інтенсифікувати цикли їх оновлення, щоб отримати переваги у конкурентній боротьбі. Так зародилася наукова дисципліна “інноватика” [10, с. 12]. Її фундаторами вважають німецьких учених В. Зомбарта і В. Метчерліха та австрійського економіста Й. Шумпетера.

Зазначимо, що інноваційна освітня діяльність загалом сприяє впровадженню нововведень й новацій у життєдіяння школи чи ВНЗ, які, щонайперше розвивають людину та підвищують якість навчально-виховного процесу. У науковій літературі терміни “інновація” і “нововведення” “трактують як тотожні поняття” [10, с. 14], що сутнісно характеризують “уведення новацій (вони постають у вигляді засобів) в освітню систему, застосування яких покращує результати її роботи. Якщо новація – це

потенційно можлива зміна, то інновація – це реалізована зміна, що стала дійсністю. За такого розуміння перша є можливим нововведенням” [10, с. 14, 15]. Водночас процес переходу новації у нововведення В. С. Лазарєв, Б. П. Мартиросян називають циклом впровадження, частиною інноваційного процесу. Він виникає за тієї умови, коли суб’єкти здійснюють інноваційну, наприклад, освітню діяльність (спрямована на змістові, навчально-виховні практичні переміни) та утримує такі структурні складові: створення, розповсюдження й оволодіння новаціями. Крім того, “інноваційний процес функціонує в інноваційній системі. Вона являє собою сукупність пов’язаних між собою ідей-змін людських, матеріально-технічних, інформаційних, нормативно-правових та інших компонентів педагогічної системи школи, а також передбачає результативність цих перемін” [9, с. 22].

Процес перебігу інноваційної освітньої діяльності модульно-розвивальної системи [16] вирізняється тим, що під час створення й проектування А. В. Фурманом та його послідовниками інноваційних програмово-методичних засобів (наприклад, “граф-схеми навчальних курсів, освітні сценарії, модульно-розвивальні підручники, програми самореалізації особистості учня тощо” [3; 13; 16]) вони відображали характер новацій. Коли останні впровадилися у експериментальні школи, то перетворилися у нововведення чи інновації освітньо-психологічного змісту. У тому разі, якщо б вони набули масового розповсюдження, то можна було б стверджувати, що стали традицією нового рівня досконалості. Крім того, інноваційними у цій системі є освітній психолого-педагогічний зміст (відображає чотири періоди функціонування навчального модуля), форми навчання (модульно-розвивальний розклад занять, що конкретизується у 30-ти хвилинних навчальних заняттях, за схемою 3х30), технологія (набір психомистецьких алгоритмів різноспрямованої розвивальної взаємодії) тощо, які у сукупності спричиняють позитивний результат – розумово, соціально, психосмислово і духовно розвивають як вчителів, так і учнів, а також сприяють їхньому внутрішньому культурному зростанню.

Варто підкреслити, що педагоги експериментальних шкіл професійно займаються двома видами діяльності – науково-дослідницькою (наприклад, пізнають та створюють міні-підручники й програми самореалізації, беруть участь у проведенні психодіагностичних обстежень, готують до опублікування тези, статті, методичні збірки, авторські міні-підручники тощо) та інноваційно-освітньою (проектують та впроваджують різноаспектні новації). Іншими словами, у першому випадку вони причетні до новаційної діяльності, а у другому – коли впроваджують створені продукти творчості у навчально-виховний процес – до інноваційної.

Крім того, ефективне виконання програми підготовки учителів-психологів-дослідників упродовж 3–5 років на етапі започаткування лонгітюдного експерименту, а також взаємозалежне нарощування проектних умов за етапами багаторічного наукового пошуку та збагачення змісту інноваційної освітньої діяльності педагогічного колективу уможливліють продуктивний ІПК школи. Відтак під час лонгітюдного експериментування щорічно відбувається нарощування як експериментальних умов, так і нововведень.

Отож, ІПК освітнього закладу створюється роками шляхом взаємодоповнення копіткої науково-експериментальної та інноваційно-освітньої роботи всього педагогічного колективу. Причому ця різнобічна діяльність часто ускладнюється тим, що нововведення та інновації багатьма учасниками експерименту відразу не приймаються і навіть заперечуються, оскільки здебільшого суперечать виробленим культурним нормам і цінностям конкретної організації. Тому змістово-функціональний перехід навчально-виховних закладів до нової освітньої моделі – це тривалий, поетапний процес інноваційно-експериментальних змін, який скеровується і регламентується відповідними науковими програмами і проектами.

Висновки та перспективи подальших розвідок. 1. ІПК освітнього закладу є системоутворювальною ланкою модульно-розвивальної освіти, формується шляхом поетапного збагачення експериментальних умов, які насамперед забезпечують взаємодоповнення впливу, взаємовпливу, самовпливу

і самотворення, аспектів освітнього спілкування як інформаційного, ділового та смислового обмінів, а також сфер-умов розгортання пізнавальної, практичної, ментальної і мотивації самовдосконалення. Водночас ефективність створення ІПК в експериментальних школах визначається повнотою виконання науково-програмних умов кожного етапу експерименту.

2. Термін “інноваційно-психологічний клімат” виник, з одного боку, із аналізу практичної діяльності, котра ґрунтується на досвіді експериментування, а з іншого – оформився із теоретичного поєднання різнопредметних знань (психологічних теорій і концепцій тощо), що дало змогу виокремити його параметри. Принагідно зауважимо такий факт: щоб освітній заклад перевести з одного стану в якісно інший, треба 10–15 років. Тоді зазначений експеримент трансформує діяльність освітнього закладу від пізнавально-інформаційного простору до соціально-культурного, інтенсивно-розвивального. Зокрема, після виконання завдань третього етапу експерименту найповніше виявляються параметри ІПК як у їх окремому функціонуванні, так і системному психокультурному виявленні.

3. ІПК є багатопараметричним явищем модульно-розвивальної системи навчання, котре закономірно виникає на завершальних етапах експерименту, інтегрує здобутки інноваційно-освітньої та науково-дослідної діяльності конкретного загальноосвітнього закладу (школа, ліцей тощо) в його розвитку і саморозвитку та спрогнозовується теорією освітньої діяльності.

4. У найближчому майбутньому перспективним вважаємо розробку експериментальної психорозвивальної програми самотворення такого клімату в різних організаціях, також створення відповідного психодіагностичного інструментарію його розпізнавання.

Література:

1. Анисимов О. С. *Методологическая версия категориального аппарата психологии* / Олег Сергеевич Анисимов. – Новгород, 1990. – 334 с.

2. Гуменюк (Фурман) О. Є. *Теорія і методологія інноваційно-психологічного клімату загальноосвітнього закладу: Монографія.* – Ялта–Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 338 с.
3. Гуменюк О. Є. *Модульно-розвивальне навчання : соціально-психологічний аспект : [монографія] // Оксана Євстахіївна Гуменюк [за ред. А. В. Фурмана].* – К. : Школяр, 1998. – 112 с.
4. Донченко О. А. *Архетипи соціального життя і політика (Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення) / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко.* – К. : Либідь, 2001. – 334 с.
5. Казмиренко В. П. *Социальная психология организаций : [монография] / Вячеслав Петрович Казмиренко.* – К. : МЗУУП, 1993. – 384 с.
6. Карамушка Л. М. *Психологія управління : навч. посібн. / Людмила Миколаївна Карамушка.* – К. : Міленіум, 2003. – 344 с.
7. Коломінський Н. Л. *Психологія менеджменту в освіті (соціально-психологічний аспект) : [монографія] / Наум Львович Коломінський.* – К. : МАУП, 2000. – 286 с.
8. Кондаков И. М. *Психология. Иллюстрированный словарь / Игорь Михайлович Кондаков.* – СПб. : прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 512 с. – (Проект «Психологическая энциклопедия»).
9. Лазарев В. С. *О развивающихся педагогических системах / В. С. Лазарев // Педагогика.* – 2002. – № 8. – С. 13–24.
10. Лазарев В. С. *Педагогическая инноватика : объект, предмет и основные понятия / В. С. Лазарев, Б. П. Мартиросян // Педагогика.* – 2004. – № 4. – С. 11–21.
11. Левин К. *Типы конфликтов / Курт Левин // Психология личности; [под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря].* – М. : МГУ, 1982. – С. 93–96.
12. Матюшкин А. М. *Основные направления исследования мышления и творчества / А. М. Матюшкин // Психолог. журнал.* – 1984. – Т. 5, №1. – С. 9–17.

13. Модульно-розвивальна система як соціокультурна організація // *Психологія і суспільство : [спецвипуск]*. – 2002. – № 3-4. – 292 с.
14. Парыгин Б. Д. Социально-психологический климат коллектива. Пути и методы изучения / Борис Дмитриевич Парыгин ; под ред. В. А. Ядова. – Л. : Наука, 1981. – 192 с. – (Ин-тут социально-экономических проблем АН СССР).
15. Природа Украинской ССР. Климат / Бабиченко В.Н., Барабаш М.Б., Логвинов К.Т. и др. – Киев: Наук. Думка, 1984. – 232 с.
16. Фурман А. В. Модульно-розвивальне навчання : принципи, умови, забезпечення : [монографія] / Анатолій Васильович Фурман. – К. : Правда Ярославичів, 1997. – 340 с.
17. Шакуров Р. Х. Социально-психологические проблемы руководства педагогическим коллективом : [монография] / Р. Х. Шакуров. – М. : Педагогика, 1982. – 208 с.

References:

1. Anisimov O. S. Mjetodologichjeskaja vjersija katjegorial'nogo appaʔrata psihologii / Oljeg Sjergjejevich Anisimov. – Novgorod, 1990. – 334 s.
2. Gumjenjuk (Furman) O. Є. Teorija i mjetodologija innovacijno-psihologichnogo klimatu zagal'noosvitn'ogo zakladu: Monografija. – Jalta–Tjernopil': Ekonomichna dumka, 2008. – 338 s.
3. Gumjenjuk O. Є. Modul'no-rozvyval'nje navchannja : social'no-psihologichnyj aspekt : [monografija] // Oxana Yevstahiyivna Gumjenjuk [za rjed. A. V. Furmana]. – K. : Shkoljar, 1998. – 112 s.
4. Donchjenko O. A. Arhjetypy social'nogo zhittja i politika (Glybynni rjegluljativi psihopolitichnogo povsjakdjennja) / O. A. Donchjenko, Ju. V. Romanjenko. – K. : Lybid', 2001. – 334 s.
5. Kazmirjenko V. P. Social'naja psihologija organizacij : [monografija] / Vjachjeslav Pjetrovich Kazmirjenko. – K. : MZUUP, 1993. – 384 s.

6. Karamushka L. M. *Psyhologija upravlinnja : navch. posibn. / Ljudmila Mikolayivna Karamushka. – K. : Miljenium, 2003. – 344 s.*
7. Kolomins'kij N. L. *Psihologija mjenjedzhmjentu v osviti (social'no-psihologichnij aspjkt) : [monografija] / Naum L'vovich Kolomins'kij. – K. : MAUP, 2000. – 286 s.*
8. Kondakov I. M. *Psihologija. Illjustrirovannyj slovar' / Igor' Mihajlovich Kondakov. – SPb. : prajm-EVROZNAK, 2003. – 512 s. – (Projekt «Psihologichjeskaja enciklopjedia»).*
9. Lazarjev V. S. *O razvivajuschihsja pjedagogichjeskih sistjemah / V. S. Lazarjev // Pjedagogika. – 2002. – № 8. – S. 13–24.*
10. Lazarjev V. S. *Pjedagogichjeskaja innovatika : ob''jekt, prjedmjet i osnovnyje ponjatija / V. S. Lazarjev, B. P. Martirosjan // Pjedagogika. – 2004. – № 4. – S. 11–21.*
11. Ljevin K. *Tipy konfliktov / Kurt Ljevin // Psihologija lichnosti; [pod rjed. Ju. B. Gippjenrjejtjer, A. A. Puzyrjeja]. – M. : MGU, 1982. – S. 93–96.*
12. Matjushkin A. M. *Osnovnyje napravljjenja issljedovanija myshljenija i tvorchjestva / A. M. Matjushkin // Psiholog. zhurnal. – 1984. – T. 5, №1. – S. 9–17.*
13. *Modul'no-rozvival'na systjema jak sociokul'turna organizacija // Psihologija i suspil'stvo : [cpjecvipusk]. – 2002. – № 3-4. – 292 s.*
14. Parygin B. D. *Social'no-psihologichjeskij klimat kolljektiva. Puti i mjetody izuchjenja / Boris Dmitrijevich Parygin ; pod rjed. V. A. Jadova. – L. : Nauka, 1981. – 192 s. – (In-tut social'no-ekonomichjeskih problem AN SSSR).*
15. *Priroda Ukrainskoj SSR. Klimat / Babichjenko V.N., Barabash M.B., Logvinov K.T. i dr. – Kijev: Nauk. Dumka, 1984. – 232 s.*
16. Furman A. V. *Modul'no-rozvyval'nje navchannja : pryncipy, umovy, zabezpjehjennja : [monografija] / Anatolij Vasil'ovich Furman. – K. : Pravda Jaroslavichiv, 1997. – 340 s.*
17. Shakurov R. H. *Social'no-psihologichjeskije problemy rukovodstva pjedagogichjeskim kolljektivom : [monografija] / R. H. Shakurov. – M. : Pjedagogika, 1982. – 208 s.*